

УДК 316.62

О. В. Хижняк

КОЛЕКТИВНІ СОЦІАЛЬНІ ДІЇ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИН: НОВІ ВИКЛИКИ

Модернізація суспільно-владних відносин в Україні має за мету побудову демократичного суспільства з притаманними йому характеристиками. Успішність такої модернізації значною мірою визначається колективними суб'єктами, які задіяні в цьому процесі. Традиційно до них відносять політичні партії, існування яких саме і виправдовується їх націленістю на здобуття влади і реалізацію відповідних програмних положень. Однак наразі в соціальному і політичному просторі з'явилися нові «гравці», які, на відміну від структурованих політичних партій, діють спонтанно, гнучко і демонструють нові зразки масової мобілізації через колективні соціальні дії. Автором виділено ключові принципи суспільно-владних відносин, на основі яких розгортаються колективні соціальні дії: принцип солідарності, принцип відкритості, принцип гнучкості. Модернізація суспільно-владних відносин наразі проявляється в нових формах протестної активності, коли колективні дії розгортаються в умовах «вуличної демократії».

***Ключові слова:** колективна соціальна дія, суспільно-владні відносини, масова мобілізація.*

Постановка проблеми. Соціальні взаємодії, які складаються в суспільстві з приводу влади, знаходяться в центрі уваги як науковців, так і громадськості, адже характеристики цих взаємодій впливають на усталений розвиток суспільства і якість життя громадян. Недостатня реакція владних інституцій на запити суспільства призводить до падіння довіри населення до влади і є одним із проявів тенденції делегітимізації влади, що особливо проявляється в період зміни влади. Диспозиція в системі «влада – населення» стає бар'єром на шляху модернізації суспільства, що вимагає модернізації і суспільно-владних відносин.

Рівень довіри до влади і соціальна відповідальність влади проявляється, насамперед, у задоволенні актуальних життєвих потреб різних груп громадян. За даними п'ятої хвилі Європейського соціального дослідження

(польовий етап 2011 р.), «за показниками довіри до владних і міжнародних державно-політичних інститутів Україна перебуває на останніх позиціях за рівнем довіри». Діяльність влади «... супроводжується зростанням відчуття незадоволеності та недовіри у суспільстві. ...Українці останніми роками взагалі залишаються одними з найнезадоволеніших та недовірливих у Європі» [Головаха, 2012, с. 72, 80]. Падіння довіри до владних структур, до політичних лідерів і діяльності політичних та соціальних інституцій – це проблема не лише України, дослідники пояснюють цей факт тим, що в країнах Східної Європи, які теж пережили такий період масової недовіри населення до влади, «... демократичні перетворення для багатьох прошарків населення асоціювалися, в першу чергу, з покращанням соціальних і матеріальних сторін життя, підвищенням матеріального добробуту, а не з політичними свободами і демократичними цінностями» [Еремичева, 1999, с. 145].

Серед характеристик суспільно-владних відносин у сучасній Україні все частіше називається громадянська депривація. Серед чинників, які сприяють формуванню громадянської депривації в Україні, М. Шульга особливо наголошує на таких: 1) неготовність значної частини громадян до кардинальної зміни суспільних відносин, появи численних нових комунікацій між індивідом і різноманітними соціальними інститутами; 2) низький рівень правотворчого процесу та організації державного управління і місцевого самоврядування; 3) загроза скорочення середовища комфортного проживання особистості; 4) глибоко вкорінений в українську культуру патерналізм; 5) втрата зворотнього зв'язку громадянина з державою [Шульга, 2013, с. 183-189]. Громадянській депривації сприяє також дефіцит інституційних демократичних засад, на яких базуються суспільно-владні відносини. Дані Всеукраїнського соціологічного моніторингу, що проводить Інститут соціології НАН України, свідчать про те, що «створені за роки державної незалежності України такі інститути демократичного суспільства, як парламент, загальне виборче право, поділ гілок влади, демократична Конституція, багатопартійна система, численні громадські організації, недержавні засоби масової інформації тощо, не знаходять підтримки серед переважної більшості населення України. ... Демократичні інститути мають суто зовнішній, декоративний характер і не є вкоріненими в соціально-психологічну структуру суспільства» [Бурлачук, 2012, с. 139]. Українське суспільство стоїть перед новими викликами,

пов'язаними з експансією колективних соціальних дій на фоні модернізації суспільно-владних відносин. Однак цей аспект суспільних трансформацій недостатньо досліджений.

Мета статті – з'ясувати вплив модернізації суспільно-владних відносин на колективні соціальні дії в сучасному українському суспільстві.

Суспільно-владні відносини наразі реалізуються у відповідному інформаційному просторі. «Інформаційний простір – це соціетальна сфера (поряд з політичною, економічною, культурною, громадянською), що включає в себе сукупність акторів масової комунікації, організаційних і технічних систем зберігання, обробки, передачі та розповсюдження інформації, а також трансльованих повідомлень» [Пономарев, 2010, с. 111]. Суспільно-владні відносини все частіше замінюються комунікацією. Між тим така заміна має вади, оскільки загально прийнято, що в понятті «комунікація» найбільш важливий об'єкт комунікації, тобто те, про що повідомляють, в той час як в понятті «взаємодія» на передньому плані – соціальні стосунки учасників, тобто «хто є хто». Така заміна торкається і технологій взаємодії влади і суспільства, що проявляється в домінуванні політичних комунікацій і маніпуляцій у суспільно-владних відносинах, а не партнерських стосунків і конструктивних колективних соціальних дій.

Модернізація суспільно-владних відносин в Україні має за мету побудову демократичного суспільства з притаманними йому характеристиками. Однак успішність такої модернізації значною мірою визначається колективними суб'єктами, які задіяні в цьому процесі. Традиційно до них відносять політичні партії, існування яких саме і виправдовується їх націленістю на здобуття влади і реалізацію відповідних програмних положень. Наразі в соціальному і політичному просторі з'явилися нові «гравці», які, на відміну від структурованих політичних партій, діють спонтанно, гнучко і демонструють нові зразки масової мобілізації через колективні соціальні дії. Така мобілізація поширюється із розвитком громадянського суспільства. Співробітництво і конкуренція – два типи соціальних взаємодій, які у випадку взаємодії влади і громадських інституцій не є полярними, оскільки слугують створенню таких суспільно-владних відносин, які б відповідали суспільним очікуванням. Громадський сектор проводить колективну соціальну мобілізацію як на підтримку влади (співробітництво), так і з метою її контролю та демонстрації альтернативних варіантів рішень влади (конкуренція).

Між тим інформаційна демократія розмиває кордони громадянської та політичної активності, сприяючи масовим колективним діям з їх багатим репертуаром, особливо соціальним рухам. Соціальні рухи – породження і одночасно одна з форм існування громадянського суспільства, громадянської самоорганізації, що переслідує політичні, гуманітарні, екологічні та інші цілі. «На відміну від політичних партій, вертикально структурованих з жорсткою партійною дисципліною, соціальні рухи – це горизонтальні утворення мережевого характеру з одним або кількома «ядрами», які називають організаціями соціальних рухів. Соціальні рухи відрізняються від партій тим, що часто не мають офіційних програм, проте їх маніфести дозволяють бути сукупності їх місцевих осередків «єдністю в різноманітті», тобто діяти самостійно, в залежності від мінливого контексту» [Яницький].

Перехід інформаційної демократії від ідеї до практичного втілення вимагає врахування впливу на суспільно-владні відносини особливостей розгортання колективної соціальної дії в мережевій публічній сфері. Інтернет став носієм альтернативних дискурсивних практик і нових форм колективних дій. Це новий майданчик громадянської самоорганізації, підтвердженням чого є «... виникнення і зміцнення соціальних зв'язків у формах груп солідарності та партнерства, а також територіальних спільнот. Поширення і освоєння інформаційних технологій сприяє трансформації цих утворень в мережеві (віртуальні) спільноти» [Социальные сети и виртуальные сетевые сообщества, 2013, с. 206]. Ось як визначається роль Інтернету в соціально-політичних рухах: «Сам Інтернет – важлива умова цих рухів. Їх не можна уявити без Інтернету, оскільки вони зародилися там, базуються на вільній дискусії без стороннього втручання, через Інтернет вони проникають у суспільство. Всі ці рухи існують ... в третьому просторі, який є кіберпростором та міським майданчиком одночасно. Він – постійна сполучна ланка між ними. Якщо рухи відбуваються тільки в Інтернеті, то вони цілком можуть бути дуже цікавими, дуже активними, але не мати виходу в суспільство як інститут. Якщо вони мають місце тільки на певній суспільній території, то їх легко придушити, розігнати і зупинити. Факт, що вони є в Інтернеті, зародилися в Інтернеті і організовані теж в Інтернеті, означає, що вони відбуваються і локально, і глобально. Вони всі пов'язані між собою. І це значить, що вони постійні. Тому можна сказати, що наше життя, наше суспільство – це не просто суспільство фізичне, а гібрид віртуального і фізичного в їх взаємодії» [Социальные сети и виртуальные

сетевые сообщества, 2013, с. 49]. В соціальних мережах формуються моделі нової колективної політичної дії, що не може не впливати на суспільно-владні відносини. Прикладом може слугувати флешмоб – колективна соціальна дія, яка стала результатом розвитку нових інформаційно-комунікативних технологій та масової комп'ютеризації сучасного суспільства.

Аналіз сучасних соціальних рухів дозволив науковцям дійти висновку, що «самі рухи (де б то не було) не намагалися і не прагнуть створювати політичних партій, тобто відтворювати ту ж форму політичної сили, проти якої вони виступають. На сьогоднішній день це протестні рухи, і що стосується політичних пропозицій, то їх ідеї далеко не короткострокові, вони націлені на довгостроковий результат. Ось зараз вони хочуть змінити мислення людей. Вони також хочуть надихнути людей на боротьбу за свої переконання. ... В країнах, де політичні партії звертаються до громадських рухів за підтримкою – в Іспанії, Франції, США – нічого не вийшло. В Іспанії опозиційний рух повністю відкидає всі політичні партії» [Социальные сети..., 2013, с. 45]. Наразі актуалізуються колективні соціальні дії по захисту громадянських прав і свобод, у т. ч. інформаційних. Це потребує нових підходів до інформаційної безпеки, яка б гарантувала реалізацію суспільно-владних відносин відповідно до сучасних умов демократичного розвитку.

Модернізація суспільно-владних відносин наразі проявляється також в нових формах протестної активності, які розгортаються в умовах «вуличної демократії» і розвінчують міф про те, що смак до колективного обговорення та участі втрачений. Сьогодні засвідчує підвищення ролі протестної колективної соціальної дії як наслідок реакції індивідів і груп на глобальну соціально-економічну кризу і падіння якості життя численних прошарків населення в різних регіонах світу. Вуличну політику не замінила мережева публічна сфера і нова політика медіа. Джудіт Батлер показала, що публічна сфера, в якій політика має місце, нині визначається специфічною роллю тіл, взаємодіючих з медіа. З'явилися нові форми демократичного повстання, коли в процесі колективних дій формуються спільності, а не коаліції, з'являються тілесні «ми» на вулиці, в медіа-репортажах, і в зонах ризику. Колективні дії у формі «вуличної демократії» в останні роки «... були спрямовані проти військових диктатур і режимів тиранії. Також вони були спрямовані проти монополії капіталізму, нео-лібералізму і нехтування

цивільних прав, і в ім'я тих, хто залишився за бортом нео-ліберальних реформ, спрямованих на руйнування форм соціальної демократії і соціалізму, ліквідацію робочих місць, зубожіння народу, скасування права на публічну освіту» [Батлер]. Варто враховувати, що колективні соціальні дії в умовах вуличної демократії розгортаються на певному емоційному фоні. При цьому колективні емоції виявляються «не змістом взаємодії, але тією мірою, в якій учасники можуть підтримувати спільну діяльність, зосередившись на змісті» [Collins, 1981, p. 998].

Особливість «вуличної демократії» в умовах візуалізації соціального життя полягає в тому, що «вуличні події знаходять політичну міць тільки коли ми маємо візуальну і звукову версії події, що передаються в реальному часі, так що медіа не просто дають репортаж про подію, але самі опиняються на сцені посеред дії; безсумнівно, медіа – це сцена і простір, продовження і відтворення візуальної та звукової розмірності. Це можна стверджувати, просто маючи на увазі, що медіа розширюють місце дії візуально і акустично і беруть участь в усуненні кордонів, і роблять місце дії рухливим. ... Медіа конструюють місце дії в часі і просторі, включаючи, але і перевершуючи місцеву конкретність. Хоча місце дії безумовно і підкреслено локально, але навіть здалеку виникає відчуття безпосереднього і прямого доступу через одержувані зображення і звук» [Батлер]. Відповідно, і колективні соціальні дії виражають ті чи інші суспільно-владні відносини, як в реальному, так і у віртуальному просторах.

Виділимо ключові принципи суспільно-владних відносин, на основі яких розгортаються колективні соціальні дії:

1. *Принцип солідарності.* Цей принцип лежить в основі політики соціальної інтеграції. Довіра і відповідальність стають підґрунтям солідарності, яка інтегрує учасників суспільно-владних відносин. Феномен солідарності взагалі слугує усталеному розвитку соціальних груп, які через колективну солідарність і висування конструктивних громадянських ініціатив укріплюють свої позиції. Проте механічне втручання в цей процес державних інституцій може виявитися неефективним. Так, М. Шульга, базуючись на результатах Всеукраїнського соціологічного моніторингу, дійшов висновку, що в Україні держава намагається досягти міжгрупової, міжкласової консолідації шляхом організаційних зусиль (наприклад, через впровадження колективно-договірної практики в межах трипартизму), але консолідація, яка організується, неефективна з кількох причин: «по-перше,

тому, що сектор її впливу в українському суспільстві є обмеженим. Він спрямований тільки на зайняте населення. Всі інші групи – вони складають більше половини населення – навіть теоретично під його вплив не потрапляють. По-друге, ефективність цієї моделі в нашому суспільстві невелика. ... В умовах тотальної недовіри в суспільстві говорити про паростки організованої консолідації, не кажучи вже про соціальну солідарність, вкрай важко» [Шульга, 2011, с. 110-111]. З цим висновком важко не погодитися.

2. *Принцип відкритості.* У системі відносин «суспільство – влада» відкритість стає перешкодою бюрократизації, яка в тоталітарних суспільствах, на відміну від демократичних, виступає «хворобою», що врешті-решт руйнує такі суспільства. Відкритість створює умови для безперешкодної комунікації між владою і суспільством. Однак поява нових інформаційних акторів і нових комунікативних технологій призвело до суперечливих наслідків: «З одного боку, вони сприяють розширенню «видимості», відкритості здійснення влади, а з іншого – створюють потенційну можливість концентрації управління інформаційними потоками в руках досить вузького кола осіб, що ставлять перед собою завдання спрямованого впливу на масову свідомість або, якщо завгодно, маніпулювання ним у політичних цілях» [Пономарев, 2010, с. 181]. В умовах інформаційної демократії принцип відкритості влади реалізується шляхом її медіалегітимації. «Стабільний розвиток адміністративно-територіальної одиниці неможливий без згоди громадян з пріоритетами і діями відповідних органів влади, які потребують медіалегітимації як публічному обґрунтуванні в медіасфері раціональності та своєчасності прийнятих рішень. В іншому випадку спрацьовує ефект «ошуканих очікувань» («закон Токвіля»), згідно з яким негативні масові настрої активізуються в першу чергу через те, що соціально-економічна ситуація не відповідає суспільним очікуванням, які багато в чому формуються інформаційними кампаніями органів влади. ... У комунікативному аспекті медіаполітика являє собою послідовність медіакампанії з трансляції цільовим групам переконливих повідомлень для регулювання їхньої думки та поведінки у вигідному для органу влади напрямку» [Пономарев, 2010, с. 118].

3. *Принцип гнучкості.* Система відносин «суспільство – влада» має бути гнучкою, такою, що змінюється в залежності від характеристик неусталеного соціального середовища і включає послідовність взаємно орієнтованих дій

владних інституцій та інститутів громадянського суспільства, які вносять у свої дії зміни в залежності від того, що робить і як реагує на ті чи інші суспільні події інший.

Висновок. Теорії колективної дії викликають науковий інтерес, так як описують широке коло явищ, які пояснюють шляхи досягнення суспільних (колективних) благ, наприклад, громадські рухи, електоральна поведінка, членство в групах за інтересами тощо [Vimber, 2005]. У той же час динаміка колективних дій тісно пов'язана не тільки з новими інформаційно-комунікативними технологіями, але і з модернізацією суспільно-владних відносин. У демократичних суспільствах в ролі активних перетворювачів соціальних практик виступають різноманітні колективні суб'єкти – громадські рухи, партії та громадянські об'єднання. За умов сучасного індивідуалізованого суспільства залишається потреба у колективних благах, що ініціює колективні соціальні дії, мобілізація яких довгий час була прерогативою політичних партій і громадських об'єднань, побудованих за ієрархічним принципом. Наразі колективні соціальні дії конструюють суспільно-владні відносини шляхом своєї активної присутності у реальному та у віртуальному просторах, а також на їх перетині.

Подальші наукові розвідки можуть бути зосереджені на розробці репертуару колективних соціальних дій відповідно до модернізованих суспільно-владних відносин.

Д ж е р е л а:

Головаха Є., Любива Т. Довіра до державно-політичних інститутів і реформи в Україні // Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ : Ін-т соціології НАНУ, 2012.

Еремичева Г., Сиптура Ю. Недоверие как социальная проблема современной России // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – Том II. – № 4.

Шульга М. Особливості зворотних зв'язків між громадянином і державою // Соціальна регуляція поведінки в умовах суспільної нестабільності / за ред. О. Злобіної. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2013.

Бурлачук В. Країна без героя // Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2012.

Пономарев Н. Ф. Стратегии и технологии медиалегитимации власти: монография; Перм. гос. ун-т. – Пермь : 2010.

Яницкий О. Н. Элементы теории социальных движений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Официальный сайт ИС РАН. – 2012. URL: <http://www.isras.ru/publ.html?id=2429>

Социальные сети и виртуальные сетевые сообщества: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Отв. ред. Верченнов Л.Н., Ефременко Д.В., Тищенко В.И. – Москва : 2013.

Батлер Джудит. Союз тел и политика улицы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://studaction.com/analytics/bodies_in_alliance/http://www.eipcp.net/transversal/1011/butler/en

Шульга Н. А. Дрейф на обочину. Двадцать лет общественных изменений в Украине. – Київ : ТОО «Типографія «Бизнесполиграф», 2011.

Bimber B., Andrew J. Flanagan, Stohl C. Reconceptualizing Collective Action in the Contemporary Media Environment // Communication Theory, 2005, 4 (15).

Collins R. On the Microfoundations of Macrosociology // American Journal of Sociology. 1981. Vol. 86. № 5.

O. Khyzhniak. Collective Actions and Modernization of Social Authoritative Relations: New Challenges.

The modernization of social authoritative relations in Ukraine aims to build a democratic society with its inherent characteristics. The author proves that the success of this modernization is largely determined by collective actors involved in the process. Traditionally, these include political parties, whose existence is justified by their focus on taking power and implementing relevant programme regulations. However, in the current social and political space, there are new «players» who, unlike structured political parties, act spontaneously, flexibly and demonstrate new models of mass mobilization through collective social actions. The author has identified the key principles of social and power relations on which the unfolding collective social actions base: the principle of solidarity, openness, the principle of flexibility. The modernization of social authoritative relations is currently showing itself in new forms of protest activity when collective actions develop under the conditions of «street democracy».

Keywords: *collective social action, social authoritative relations, mass mobilization.*